

МАРУЩАК О.А.,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри теорії та історії
держави і права, конституційного права
(Чернігівський національний
технологічний університет)

ШВАНСЬКА А. О.,
студентка юридичного факультету
(Чернігівський національний
технологічний університет)

УДК 342.2

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ, СУТНОСТІ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ТА ПРАВОВОЇ СІМ'Ї

Статтю присвячено дослідженню таких правових категорій, як «правова система» і «правова сім'я». Особлива увага приділяється визначенню поняття та структури правової системи. Досліджується поняття та класифікації правової сім'ї, а також її співвідношення із правовою системою.

Ключові слова: *правова система, правова сім'я, право, структура, звичай.*

Статья посвящена исследованию таких правовых категорий, как «правовая система» и «правовая семья». Особое внимание уделяется определению понятия и структуре правовой системы. Исследуется понятие и классификации правовой семьи, а также ее соотношение с правовой системой.

Ключевые слова: *правовая система, правовая семья, право, структура, обычай.*

The article is devoted to the study of such legal categories as the legal system and the legal family. Particular attention is paid to the definition of the concept, and the structure of the legal system. The concept and classification of the legal family, as well as its correlation with the legal system, are explored.

Key words: *legal system, legal family, law, structure, custom.*

Вступ. Під впливом глобалізації, світових політичних процесів і зростання ролі міжнародного права, які впливають на всі сфери суспільного життя, а особливо на право, що також відображається на таких категоріях, як правова система і правова сім'я загалом. Правові сім'ї почали зближуватися, що породжує їхній змішаний характер, окремі елементи різних правових сімей починають уніфікуватися на основі міжнародних стандартів, а тому актуально залишається проблема визначення та розуміння таких понять, як «правова система», «правова сім'я» та їх співвідношення, що надалі може бути використано для їх удосконалення. Дослідженню таких правових категорій, як «правова система» і «правова сім'я», присвячені роботи багатьох вчених, серед них особливо можна виділити таких, як: М. Марченко, О. Скакун, П. Рабінович, А. Кафтя, В. Шаганенко, С. Кобринська та ін. Незважаючи на широке наукове дослідження згаданих категорій, дотепер у науковій юридичній літературі навіть не існує єдиного підходу до визначення сутності таких понять, також залишаються невирішеними багато інших аспектів і питань даних категорій.



Постановка завдання. Метою статті є дослідження поняття, ознак і структури правової системи і правової сім'ї та характеристика сутності, співвідношення і проблемних аспектів розуміння таких правових категорій, як «правова система» і «правова сім'я».

Результати дослідження. Ще у 20-ті рр. ХХ ст. в радянській юридичній літературі «правова система» трактувалася досить широко (як правова реальність), і виводилося це поняття не з юридичних норм, а із соціальних функцій як елементів структури права, правової ідеології, правовідносин [1, с. 36]. Вже в наступному десятилітті правова система розглядалася у звуженому вигляді і фактично ототожнювалася із правом. Водночас у літературі з'являються наукові праці, автори яких намагаються трактувати поняття «правова система» більш широко: не лише як сукупність юридичних норм, а й правовідносин (Б. Назаров) [1, с. 36].

Поняття «правова система» було введено в науковий обіг на початку 80-х рр. минулого століття. У радянській юридичній науці вперше запропонував використовувати це поняття А. Васильєв у 1976 р., на думку якого правова система – це категорія, яка включає всі правові конструкції й активні елементи правової дійсності: право, систему права, правотворчість, правосуддя, юридичну практику, нормативні, правозастосовні й акти правотлумачення, правовідносини, суб'єктивні права й обов'язки, правові установи (суди, прокуратури, адвокатури), законність, правопорядок, відповідальність, механізм правового регулювання, правосвідомість тощо [2, с. 30]. Дане тлумачення не стало аксіоматичним в юридичній науці, тому що по суті є переліком структурних елементів і правових конструкцій правової системи і не розкриває сутності даної правової категорії.

Сучасні науковці мають різні погляди на визначення поняття «правова система». Так, наприклад, С. Кобринська визначає правову систему як цілісне багаторівневе утворення, яке відображає сукупність взаємопов'язаних юридичних засобів (явищ) [3, с. 38]. О. Скакун правову систему розуміє як зумовлений об'єктивними закономірностями розвитку суспільства цілісний комплекс взаємозалежних і погоджених спеціальних і загальних засобів правового впливу на суспільні відносини, що постійно відтворюється і використовується людьми та їх організаціями (зокрема й державою) як суб'єктами права для досягнення приватних і публічних цілей, забезпечення правопорядку [4, с. 300]. П. Рабінович розглядає правову систему як систему всіх юридичних явищ, які існують у певній державі або в групі однотипних держав, до складу якої входять різноманітні правові акти та діяльність відповідних суб'єктів зі створення таких актів, різноманітні види та прояви правосвідомості, стан законності та рівень її деформації [5, с. 42].

Доречним є визначення правової системи Ю. Ведернікова як комплексу взаємопов'язаних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин та юридичних явищ, що виникають внаслідок такого регулювання [6, с. 14]. На нашу думку, найбільш змістовним і якісним визначенням правової системи є дефініція, запропонована Є. Гідою, відповідно до якої правова система є комплексом взаємопов'язаних, взаємоузгоджених і взаємозалежних правових явищ і процесів, які розвиваються системно, циклічно та послідовно, а також правових інститутів, які здійснюють управлінський вплив на суспільні відносини відповідно до чітко визначеної процедури [7, с. 115].

Для повного розуміння сутності правової системи необхідно визначити, які елементи входять до її структури. Н. Оніщенко до елементів правової системи відносить такі: система права, система законодавства, правові відносини, юридична практика, правова політика й ідеологія, правосвідомість, правова культура тощо [8, с. 36]. Інші науковці найважливішого значення в структурі правової системи надають зв'язкам, які виникають між її елементами. Так, А. Колодій зазначає, що такі зв'язки можна поділити на три групи: 1) зв'язки, що опосередковують вплив інших соціальних систем на правову систему (зв'язки правової системи з політичною, економічною системами, ідеологією, мораллю тощо); 2) зв'язки і взаємозалежності всередині самої системи (міжгалузеві зв'язки: норми права та правовідносини, діяльність і відповідальність, правоутворення та правореалізація); 3) зв'язки, що зумовлені зворотним впливом правової системи на соціальні системи [9, с. 269–270].



Науковці поділяють усі складники правової системи на п'ять груп: суб'єктивна, нормативна, ідеологічна, функціональна, результативна [10, с. 17–18]. Суб'єктивна складова частина (або ж інституціональна) охоплює всіх суб'єктів правової системи (правові установи). Нормативна складова частина – це сукупність правових норм і принципів, за допомогою яких здійснюється регулятивний вплив на правовідносини між суб'єктами правової системи. Ідеологічна складова частина являє собою сукупність поглядів членів суспільства на явища правової дійсності та їх уявлення про право. Ця складова частина містить правову культуру та правову свідомість. Функціональна складова частина охоплює правовідносини та поведінку членів суспільства, а також юридичну практику. Остання складова частина правової системи охоплює наслідки, результати впливу правових явищ на суспільство.

Правова система характеризується такими ознаками:

- 1) є складовою частиною соціальної системи поряд з економічною, політичною, релігійною та ін., а тому правова система має тісні взаємозв'язки з іншими структурними елементами соціальної системи;
- 2) зазвичай правова система формується в межах певної конкретно визначеної держави (національна правова система). Проте існують випадки, коли одна правова система формується в декількох державах (наприклад, релігійні правові системи);
- 3) правові системи об'єднуються в правові сім'ї;
- 4) наявність тісних взаємозв'язків між складовими елементами структури правової системи;
- 5) різні правові системи мають різний ступінь розвитку;
- 6) стійкість у часі та просторі;
- 7) головний структурний елемент правової системи – система права;
- 8) не є уніфікованою, на відміну від держави, у правовій системі відсутній єдиний центр влади, який представляє всіх інших учасників відносин [16, с. 33];
- 9) формується під впливом об'єктивних історичних чинників і накопичує найважливіші історичні, економічні, правові, політичні, духовні особливості держави;
- 10) правова система, як і будь-яка інша система, характеризується цілісністю;
- 11) поєднання статичності і динаміки, що можна визначити із двох характерних взаємопов'язаних блоків елементів правової системи суспільства: постійних (система права, система законодавства, правова культура тощо) і змінних (правовідносини, правотворчість, правореалізація тощо) [1, с. 38].

Правові системи прийнято поділяти на чотири види: національні, субнаціональні, наднаціональні, квазінаціональні. Національна правова система – це правова система окремої конкретно визначеної держави. Субнаціональна правова система є складовою частиною національної правової системи, проте вона характеризується специфічними ознаками, що суттєво відрізняє її від національної правової системи. Наднаціональні правові системи поширюються на декілька держав (наприклад, правова система Європейського Союзу). В останні роки в науковій юридичній літературі виділяють квазінаціональні правові системи – це правові системи держав, які не були офіційно визнані (наприклад, правова система Придністров'я).

Кожна держава має свою правову культуру, правові звичаї та традиції, систему владних органів, власне законодавство, які склались історично під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників. Саме тому кожна суверенна держава має свою правову систему, яку ще прийнято називати «національна правова система». Проте декілька держав можуть мати спільні риси правових явищ, що дозволяє об'єднати їх правові системи в правові сім'ї.

У XX ст. кількість лише національних правових систем збільшилася майже втричі й нині наближається до двохсот [11, с. 238]. Саме тому доцільно досліджувати не кожен національну правову систему окремо, а правові сім'ї. Так, на основі дослідження ознак юридичних явищ правової сім'ї можна зробити висновки про характерні ознаки кожної правової системи, яка входить до неї. Дослідження правових сімей дозволяє виробити уявлення про правову карту світу.



Правова сім'я – це сукупність національних правових систем, які мають спільні риси, що свідчить про їхню суттєву схожість. Правовий тип (сім'я) – це узагальнююча теоретична модель правового змісту, яка має штучний характер, будучи результатом наукової класифікації та відображаючи загальні й особливі риси національних правових систем [6, с. 14]. Правові системи, які входять до однієї правової сім'ї, можуть мати спільну систему права, джерела права, законодавство, принципи права, схожу організацію державних органів, правозастосовну практику, історію становлення та ін.

Правові сім'ї можна виокремити шляхом класифікації (типологізації) правових систем. Проте в науковій юридичній літературі досить часто висвітлюються проблеми визначення критеріїв класифікації правових систем. Так, класифікувати правові системи можна за ступенем однорідності, за історичними етапами виникнення, релігійним чинником, сутністю права, рівнем розвитку економіки, джерелами права, правовою ідеологією та правовою культурою, расовим критерієм тощо.

Проблема класифікації правових сімей є центральною проблемою юридичної компаративістики. Вперше вона порушувалася на I Міжнародному конгресі порівняльного права, який відбувся 1900 р. в Парижі [12, с. 56]. На ньому всі правові системи були поділені на такі правові сім'ї: французьку, германську, англо-американську, слов'янську та мусульманську. 1913 р. Созе-Аль запропонував виокремити за національним критерієм такі сім'ї: індоевропейську, семітську, монгольську та право нецивілізованих народів [13, с. 101].

У середині минулого століття найпоширенішими були дві класифікації правових сімей. Так, перший напрям розкрито в класифікації Р. Давида, який запропонував ідею трихотомії [14, с. 25]. Критеріями класифікації він визначив спільність юридичної техніки та схожість ідеологічного чинника. Р. Давид виділив три головні правові сім'ї – романо-германську, англо-американську та соціалістичну. Також він виділив четверту групу, куди входили всі інші правові системи (країни Африки, Азії та Далекого Сходу). Теорія поділу правових систем на три групи лягла в основу сучасної класифікації правових сімей.

Другу класифікацію розробив К. Цвайгерт. Він запропонував використовувати як критерій класифікації поняття «правовий стиль», який складається з п'ятьох чинників: походження й еволюція правових систем, своєрідність юридичного мислення, специфічні правові інститути, природа джерел права та способи їх тлумачення й ідеологічні чинники. На цих підставах він розрізняв вісім правових сімей: романську, германську, англо-американську, соціалістичну, скандинавську, далекосхідну, ісламську й індуську [13, с. 117].

Ю. Тихомиров розрізняє континентальну (романо-германську) правову сім'ю, сім'ю загального права, соціалістичну правову сім'ю, сім'ю релігійно-моральної орієнтації, а також північноєвропейського, латиноамериканського права та кочуючи правові сім'ї [15, с. 113]. А. Саїдов виокремлює такі правові сім'ї: загального права, романо-германську, скандинавську, латиноамериканську, соціалістичну, мусульманську, індуську, звичаєву (африканську) та далекосхідну [16, с. 125]. М. Марченко досліджує дві найбільш поширені та «впливові» правові сім'ї – англосаксонську та романо-германську, а також виділяє соціалістичну та постсоціалістичну, іудейську і мусульманську [17, с. 76].

О. Скакун виокремлює такі типи (сім'ї) правових систем: романо-германський, англо-американський, змішаний, релігійний, традиційний і соціалістичний [4, с. 311]. О. Зайчук і Н. Оніщенко досліджують романо-германську, англосаксонську, соціалістичну та сім'ю традиційного права [18, с. 569]. Л. Луць розрізняє такі типи сучасних правових систем світу: романо-германський, англо-американський, змішаний [19, с. 12]. Х. Бехруз розглядає романо-германську, англо-американську, далекосхідну та правову сім'ю звичаєвого права, а також окремі правові системи: мусульманську, індуську та пострадянські [20, с. 56].

К. Осаке в основу класифікації правових сімей поклав релігійний чинник. Так, він виділяє нерелігійну та релігійну правові сім'ї. Нерелігійна правова сім'я охоплює західне право (романо-германське, англо-американське, скандинавське), квазізахідне право (соціалістичне, що переходить до цивільного), а також незахідне право (південно-східне азійське,



африканське звичаєве). Релігійна правова сім'я охоплює такі правові системи: мусульманську, єврейську, канонічну та правову систему Хінду [10, с. 21].

М. Захарова визначає головний, на її думку, критерій класифікації – стиль правового мислення, тобто спосіб інтелектуальної діяльності в правовій сфері [21, с. 61]. За цим критерієм усі правові сім'ї світу поділяються на: континентально-європейську, англосаксонську, традиційну, релігійно-доктринальну.

В основу класифікації правових сімей може бути покладено як один критерій, так і декілька. Проте доцільно здійснювати типологізацію правових сімей на основі декількох критеріїв, що дозволяє врахувати схожість і відмінність усіх елементів правових систем, які входять до однієї правової сім'ї. Класифікація за сукупністю критеріїв є більш об'єктивною, ніж класифікація за одним критерієм.

Висновки. У результаті здійсненого дослідження можна визначити, що правова система – це цілісна, стійка, комплексна система, що є складовою частиною соціальної системи та являє собою сукупність взаємопов'язаних, взаємодіючих і взаємоузгоджених правових явищ, які існують у певній державі. Правові системи об'єднуються в правові сім'ї, а тому ці два поняття співвідносяться між собою як частина та ціле. Отже, правова сім'я – це сукупність національних правових систем, які мають спільні риси, що свідчить про суттєву схожість цих правових систем. Проблема класифікації правових сімей є однією з головних у порівняльному правознавстві. В основу класифікації правових систем може бути покладено як одна підстава, так і декілька. У підсумку можна зробити висновок, що всі сучасні правові сім'ї світу доцільно поділити на такі: романо-германська (континентальна), англо-американська (англосаксонська), релігійна, традиційна (звичаєва) та змішана (поєднує ознаки романо-германської та англосаксонської).

Список використаних джерел:

1. Кафтя А. Поняття «правова система»: генезис наукових поглядів / А. Кафтя // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 6–1. – Т. 1. – С. 36–39.
2. Зіменко О. Система права та правова система: поняття та особливості співвідношення / О. Зіменко // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 4. – С. 27–34.
3. Кобринська С. До питання про поняття та структуру правової системи / С. Кобринська // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. – 2000. – Вип. 82. – Серія «Правознавство». – С. 14–18.
4. Скакун О. Теорія держави та права (енциклопедичний курс): [підручник] / О. Скакун. – Х.: Еспада, 2006. – 776 с.
5. Рабинович П. О понятии права в советской юридической науке / П. Рабинович // Правоведение. – 1977. – № 4. – С. 41–50.
6. Ісаков В. Система права та правова система: історико-правовий аспект / В. Ісаков // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 2. – С. 12–16.
7. Гіда Є. Актуальні проблеми теорії держави та права: [навч. посібник] / Є. Білозьоров, Є. Гіда, А. Завальний, А. Осауленко, Т. Пікуля; за заг. ред. Є. Гіди. – К.: КНУВС, 2010. – 228 с.
8. Оніщенко Н. Правова система: проблеми теорії: [монографія] / Н. Оніщенко. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.
9. Колодій А. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / А. Колодій. – К.: НАВСУ, 1998. – 391 с.
10. Петришин О. Порівняльне правознавство у таблицях: [навч. пос. для юрид. вищ. навч. закладів та ф-тів] / О. Петришин. – Х.: Право, 2016. – 164 с.
11. Лук'янов Д. Поняття «правова сім'я» в порівняльно-правових дослідженнях: методологічне значення / Д. Лук'янов // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2013. – № 6–1. – Т. 2. – С. 238–241.



12. Лук'янов Д. Сучасні погляди на проблему класифікації та типології правових систем / Д. Лук'янов // Порівняльне правознавство. – 2012. – № 3–4. – С. 56–62.
13. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : в 2-х т. / К. Цвайгерт ; пер. с нем. – Том I : Основы / К. Цвайгерт, Х. Кетц. – М. : Международные отношения, 2000. – 480 с.
14. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози ; пер. с фр. В. Туманова. – М. : Международные отношения, 1999. – 456 с.
15. Тихомиров Ю. Курс сравнительного правоведения / Ю. Тихомиров. – М. : Норма, 1996. – 432 с.
16. Саидов А. Сравнительное правоведение : основные правовые системы современности / А. Саидов ; под ред. В. Туманова. – М. : Юристъ, 2009. – 512 с.
17. Марченко М. Правовые системы современности / М. Марченко. – М. : Зерцало, 1998. – 476 с.
18. Зайчук О., Оніщенко Н. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / О. Зайчук, Н. Оніщенко. – К. : Юрінком-Інтер, 2006. – 688 с.
19. Луць Л. Типологізація сучасних правових систем світу : відкрита лекція / Л. Луць. – Київ ; Сімферополь : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; Логос, 2007. – 298 с.
20. Бехруз Х. Вступ до порівняльного правознавства : [навчальний посібник] / Х. Бехруз. – Одеса : Юридична література, 2002. – 328 с.
21. Захарова М. Сравнительное правоведение : вопросы теории и практики : [монография] / М. Захарова. – М. : Проспект, 2013. – 160 с.

